

ПАНОРАМА Політологічних студій

Науковий вісник РДГУ

2009

№ 3

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИКО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПОЛІТИЧНИХ НАУК**

ПАНОРАМА ПОЛІТОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ

НАУКОВИЙ ВІСНИК РДГУ

Випуск 3

Рівне-2009

Панорама політологічних студій:
науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. –
Вип. 3. – Рівне: РДГУ, 2009. – 198 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. **Гон М.М.** – д.політ.н., в.о. професора, завідувач кафедри політичних наук Рівненського державного гуманітарного університету (головний редактор).
2. **Канцелярук Б.І.** – д.політ.н., головний науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин.
3. **Киридон А.М.** – д.і.н., професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Київського міжнародного університету.
4. **Круглашов А.М.** – д.політ.н., професор, завідувач кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
5. **Макаренко Є.А.** – д.політ.н., провідний науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин.
6. **Постоловський Р.М.** – к.і.н., професор, завідувач кафедри всесвітньої історії, ректор Рівненського державного гуманітарного університету.
7. **Тихомирова Є.Б.** – д.політ.н., професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету (заступник головного редактора).
8. **Троян С.С.** – д.і.н., професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та країнознавства Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.
9. **Шеретюк В.М.** – к.і.н., доцент, декан історико-соціологічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету.
10. **Шугасва Л.М.** – д.філос.н., професор кафедри філософії та економічної теорії Рівненського державного гуманітарного університету.
11. **Ярош Б.О.** – д.політ.н., професор, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Відповідальний редактор – к.політ.н., доцент **Черній А.Л.** (Рівненський державний гуманітарний університет)

Друкується за рішенням Вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету.
Протокол № 9 від 24 квітня 2009 р.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Думки авторів статей можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

**Видання здійснено за фінансової підтримки
ДЗЕЦЬКА Олега Вікторовича**

Адреса редакції: кафедра політичних наук, Рівненський державний гуманітарний університет,
вул. Остафова, 29, м. Рівне, 33027.

ЗМІСТ

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ: ВИТОКИ І СУЧАСНІСТЬ (ДО 60-РІЧЧЯ З ДНЯ ПРОГОЛОШЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ)

Тихомирова Є.Б.	5	Інформаційна кампанія ООН щодо 60-ї річниці Загальної Декларації Прав Людини
Павловська А., Демчук А.	11	Концепція електронних прав у міжнародній системі захисту прав людини
Василенко С.Д.	19	Права людини: від ідей і декларацій до реального втілення в політичне життя
Ярош О.Б.	25	Державна політика України з виконання Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок: альтернативний погляд громадськості
Жарна К.	30	Десята річниця Римського статуту. Роздуми на тему міжнародного кримінального судочинства
Лесняк В.Ю.	37	Політико-правовий аналіз організації та функціонування інституту омбудсмена в сучасній Іспанії
Кукурудза А.Р.	49	Дихотомія прав та обов'язків: еволюція і сьогодення
Кириленко О.М.	52	Сучасний досвід політологічних досліджень у сфері захисту прав людини

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Киридон А.М.	61	Глобальні чинники дестабілізації системи безпеки в регіоні Кавказу (на основі аналізу російсько-грузинського конфлікту 2008 року)
Троян С.С.	66	Російсько-грузинський конфлікт 2008 року й Україна
Герасимчук Т.Ф.	78	Участь України у безпекових проектах сучасного глобалізованого світу: альтернативні варіанти

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Наумов А.С.	87	Роль глави держави в процесі політичної модернізації перехідного суспільства
Ломака І.І.	96	Суспільно-церковні відносини в Україні: стан і перспективи
Геник М.А.	105	Інституціоналізація процесу міжнаціонального примирення у діяльності вищих законодавчих органів України і Польщі

ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Монолатій І.С.	113	Імперіологія як конструкт сучасної соціогуманітаристики
Климончук В.Й.	120	Свобода та моральна відповідальність у філософсько-політичних ідеях стародавньої Греції

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ

Гон М.М.	127	Геноциди першої половини ХХ століття: організація злочину
Черній А.Л.	136	Проблеми типологізації етнополітичних конфліктів
Десятничук І.О.	143	Лібералізація у Чехословаччині 1968 року: етнічні спільноти і права людини

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

Березовська-Чміль О.Б.	153	Проблеми соціальної політики в програмних засадах соціал-демократичних партій
Мислюк Ю.В.	161	Еволюція політичної опозиції в Україні
Мадрига Т.Б.	168	Електоральна характеристика західного регіону України (2002-2007 рр.)
Мушкевич О.Б.	175	Концептуальні моделі нації: зарубіжні та вітчизняні інтерпретації
Фатуллаєва А.М.	180	НАФТА: передумови та етапи створення

РЕЦЕНЗІЇ

Троян С.С.	184	Особливості українсько-російських відносин в умовах трансформаційних зрушень
Хаврук І. А.	189	Анатомічні особливості політичного маніпулювання
Монолатій І.С.	191	Роль етнічності в політиці та роль політики в етнічних процесах в академічному дискурсі
Хаврук І. А.	194	Юридична кваліфікація Голодомору 1932-1933 років
Відомості про авторів	196	
Вимоги до оформлення статей	198	

ГЕНОЦИДИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: ОРГАНІЗАЦІЯ ЗЛОЧИНУ

Автором досліджено проблему організації геноциду. Зокрема, визначено її основні складові, на прикладі злочинів проти людства, що вчинені супроти українського народу, євреїв, ромів і вірмен, здійснено аналіз організації геноцидального процесу.

Gon M.M. Genocides of the First Half of the XX Century: Organization of Crime. The author investigates the issue of how genocides were organized. A special emphasis has been laid on the make-up of the issue, based on the examples of crimes against humanity committed against the Ukrainian people, Jews, Romany, and Armenians. Organization of the genocidal process has been analyzed.

Останніми роками в Україні утверджується нова тенденція у вивченні Голодомору: поруч із фокусуванням уваги на подіях у тому чи іншому регіоні/селі поступово усталюється принцип вивчення подій 1932-1933 рр. у теоретичному дискурсі Genocide studies. Прикладом таких студій є дослідження Є.Захарова [11] та С.Кульчицького [17]. Їхніми зусиллями, як і завдяки розвідкам інших учених (наприклад, Р.Сербина [26]) розпочато вивчення злочину, що вчинений супроти українського народу, в теоретичному полі геноцидознавства.

Ця інноваційна тенденція спонукає до вивчення геноцидального процесу і, зокрема, до аналізу такого його важливого компонента, як організація злочину. Першим з-поміж вітчизняних учених це завдання намагався розв'язати С.Кульчицький [16]. Проте, на наш погляд, означена проблема потребує подальшої розробки. Це міркування визначає актуальність теми, яка винесена в назву нашої розвідки, й передбачає вирішення таких завдань: 1 – визначення основних складових компонентів організації геноциду; 2 – аналіз їх реалізації, котрий здійснюємо на прикладі тих злочинів проти людства, які відбулися в першій половині ХХ ст.

У вивченні практики геноцидів слід враховувати щонайменше три принципових аспекти. По-перше, цей вид злочину є втіленням у практику свідомого наміру. По-друге, функцію вбивць у геноцидах виконують не тільки ті, хто поділяє ідеологію ініціаторів злочинів, але й держава*. Вона є інституційним чинником, апаратом публічної влади, який реалізовує таку політику в сфері національних відносин, що цілеспрямовано здійснюється внаслідок ініціативи замовника – конкретних політичних еліт. По-третє, як засвідчує перебіг подій 1915-1945 рр., масовим

* Держава може виступати організатором геноциду як власних громадян, так і здійснювати його на окупованих територіях.

вбивствам зазвичай передують час звикання громадськості з практикою переслідування тих, хто відрізняється своїм походженням і/чи віросповіданням.

Атмосфера нетерпимості стосовно майбутніх жертв геноцидів зазвичай виникає в результаті міжнаціонального антагонізму. Водночас події Голодомору застерігають від механічної універсалізації цього твердження. Передусім тому, що вкрай важко однозначно визначити його безпосередні причини. З цього приводу Я.Грицак зауважує: „Досі не знайдено жодного переконливого документа, який довів би, через що вмирили українські селяни в 1933 році: їх покарали за те, що вони були селянами, чи тому, що вони були українцями? Чи за одне й за інше?” [9, с. 83]. Важливо враховувати і те, що не всі вбивці пережили т.зв. „важкі часи”. Жертвами цього психологічного стану стали ті, хто вбивав вірмен, євреїв і ромів. Це очевидно хоча б з урахуванням того, що причини їх геноциду прочитуються передусім у контексті міжнаціональних взаємин. Водночас атмосфера „важких часів” у СРСР початку 1930-х рр., здається, не спостерігається. Нарешті, не можна обійти увагою і той очевидний факт, що політика коренізації, яку згорнуто напередодні Голодомору, суттєво відрізняє реалії становища українців у Радянському Союзі від тих, у яких в останні роки, що передували геноцидам, перебували вірмени в Туреччині, євреї і роми в Німеччині. Це міркування важливе з огляду на те, що у випадку останніх геноцид став кульмінацією застосованої щодо них політики дискримінації й зневаги.

Так, вірмени в Османській імперії зазнавали кривди ще за правління Адбул-Хаміда II. За час його володарювання (1876-1909 рр.) практика упередженого ставлення до них у судах, при визначенні величини податків тощо стала типовою [13, с. 602]. Сформувавши з курдів нерегулярні підрозділи, султан, починаючи з 1891 р., санкціонував тероризування ними неугодних. Дослідник історії Османської імперії Лорд Кінрос з цього приводу стверджує: „У Вірменії вони (курди – М.Г.) стали сіяти страх, відкрито даючи зрозуміти, що їхнім офіційним завданням є придушення вірмен і що їм гарантований правовий захист у будь-яких проявах ворожості щодо християнського населення” [13, с. 604].

Геноцидогенне державне мислення в тогочасній Османській імперії стало очевидним. Подекуди вчені порівнюють його з тим, яке властиве нацистській Німеччині. Ось що, наприклад, стверджує Н.Неймарк: в обох державах „...ставлення до об'єкту агресії у владних структурах було вражаюче схожим: жалості до жертв ніхто явно не почував” [24, с. 59]. Це підтверджується тим, що взимку 1895 р., тобто ще за десять років до початку геноциду, вірмен масово вбивали і грабували в усій східній частині Османської імперії. Кількість їх жертв за різними оцінками сягнула від 50 до 100 тис. чоловік. Улітку наступного року кровопролиття вірмен відбувалися навіть у Стамбулі [13, с. 607-608].

Політика всебічної дискримінації та переслідування застосовувалася ще до часу безпосереднього смертоубивства й щодо жертв нацизму. Яскравим прикладом цього є т.зв. нюрнберзькі закони – законодавчі акти „Про громадян Рейху”, „Про захист німецької крові і честі”, що схвалені на з'їзді НСДАП, який відбувся 15 вересня 1935 р. у м. Нюрнберг. Цими законами визначалося, що повними громадянськими правами в Німеччині користуються винятково арійці. Євреям заборонено вступати з ними в шлюб, вивішувати прапори держави на будинках тощо. Оцінюючи значення цих нововведень у суспільно-політичному житті Німеччини, сучасні дослідники вважають, що вони повернули євреїв в епоху середньовіччя. Їх, як і ромів, на яких були поширені нюрнберзькі закони [14], перетворено в ізгоїв суспільства. Вони були не тільки позбавлені громадянських прав, але й відмежовані від німців на

законодавчому рівні [15, с. 12]. Внаслідок цього, а також у результаті реалізації політики „арізації”, економічного бойкоту, „Кришталевій ночі” тощо в країні поширювалася соціальна обструкція дискримінованих націй.

Значну роль у формуванні радикальних щодо жертв настроїв організатори геноцидів відводять завданню їх дегуманізації. Згідно влучного вислову Ц.Тодорова, це – „перетворення осіб на неосіб, на живі, але нелюдські істоти” [28, с. 236]. Таке завдання реалізовується різними засобами**. Зокрема, завдяки цілеспрямованій пропаганді. Так, з метою виправдання знищення переслідуваних представники нацистської верхівки (зокрема, Геббельс) цинічно висловлювалися про не гідний людини стан тих, хто перебував у гетто. Аналогічна дегуманізація вірмен здійснювалася молодотурками [24, с. 54]. Логіка таких дій полягає в тому, що „...будь-яке переведення індивідів в абстрактнішу категорію вимагає їхнього знеособлення: набагато легше по звирячому ставитися до „ворогів народу” чи „куркулів”, ніж до Івана та Марійки; до євреїв чи поляків, ніж до Мордегая чи Тадеуша” [28, с. 238].

Дегуманізація жертв у час Другої світової війни здійснювалася і іншими методами. Наприклад, з огляду на те, що ім'я – це безпосередня ознака індивіда, позбавлення тих, хто опинявся в концтаборах, наймення. Імена й прізвища в таких місцях замінювалися номерами. Ось як відобразив цей факт у спогадах про львівський трудовий табір його бранець рабин Д.Кахане: „Мої руки намацали олов'яний жетон, що звисав зі шнурка, одягненого на мою шию. На ньому було вибито число – мій „реєстраційний номер”, такий, як звичайно вішають на собак... Відтепер у мене немає імені, я просто номер 2250” [31, с. 132].

Інший засіб деперсоніфікації – стрімке обмеження в їжі. Воно постає не тільки засобом убивства жертв, але й провокування їх споживати будь-що їстівне – риса, яка властива окремим представникам тваринного світу. Натомість їх примусове роздягання догола напередодні розстрілу*** – це позбавлення людини одного з тих важливих „атрибутів”, які вирізняють її в світі природи [28, с. 235-237].

Ці та інші заходи є компонентами механізму, який, згідно задуму організаторів геноцидів, повинен нівелювати імовірне співчуття до жертв. Відтак ті, кому вкорочують віку, здебільшого бачаться убивцями не людьми, а безликою „масою”. Дегуманізація жертв призводить до того, що геноцид постає як „...своєрідна масова дія, що нівелює всі індивідуальні риси, різницю статі, віку, професії, - злодійство, яке прагне перетворити багатомільйонний народ чи націю в одну масу, якщо б можна було, в одну голову, щоб цю голову відрубати” [29, с. 6].

Результат політики дискримінації жертв, дегуманізації і тотального паплюження їх гідності, пропаганди зверхності одних людей (націй, рас) над іншими можна проілюструвати словами Бах-Завлевського, що виступав свідком на Нюрнберзькому процесі. На питання про те, чому нацистами здійснено злочини проти людства, він відповів: „Я вважаю, що коли протягом десяти років пропагується доктрина про те,

** Промовистий приклад дегуманізації жертв з антології останнього геноциду ХХ ст.: хуту, які в 1994 р. безжалісно нищили в Руанді тутсі, прозвали останніх „іньєнзі”, тобто „таргани” (Мозговая Н. Руанда, 10 лет геноцида. – Режим доступу: http://warax_net).

*** Серед дослідників геноцидів існує версія, згідно якої безпосереднім засобом дегуманізації жертв є власне акти їх масових убивств (Неймарк, Норман М. Пламя ненависти: этнические чистки в Европе XX века. – М., 2005. – С. 41).

що слов'янська раса є нижчою расою, що євреї – не люди, подібний результат неминучий” [29, с. 4].

Ганебну роль у запуску маховика знищення жертв відіграє поєднання давніх стереотипів з дискримінаційною політикою злочинців та діючої від їхнього імені держави. Це судження проілюструємо на прикладі долі циган. Прояви упередженості щодо них, які спостерігалися століттями в багатьох країнах Європи, загальновідомі. Зневага і наруга щодо ромів у нацистській Німеччині виявилася з-поміж іншого в доповненнях до нюрнберзьких законів, якими їх, як і євреїв, оголошено расово неповноцінними. Невдовзі з'явилося розпорядження можновладців „Про боротьбу з циганською загрозою”. Відтак у країні поступово формувалася атмосфера потурання громадськості людиноненависницьким діям влади [4, с. 80].

Оскільки геноцид – це заздалегідь спланована акція, в них простежуються окремі тотожні елементи. Серед них перш за все – визначальна організаційна роль держав у злочинах проти людяності. У цьому аспекті СРСР, Османська імперія та нацистська Німеччина знаходяться на одному шаблі. В кожній з них рішення про переслідування й знищення „ворогів” ухвалювалися на рівні вищого керівництва. Воно, використовуючи свої повноваження, й мобілізувало ресурси держав для реалізації такої політики.

Відтак констатуємо інституційний та законодавчий рівні всіх геноцидів, які відбулися в 1915-1945 рр. Так, соціальні експерименти на селі здійснювалися згідно розпоряджень радянських можновладців та запроваджених державою різноманітних правових актів. Серед них – сумнозвісний закон від 7 серпня 1932 р. про „п'ять колосків” (постанова ЦВК і РНК СРСР „Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення громадської (соціалістичної) власності”). Важливу роль у організації кампанії хлібозаготівлі справили постанови Політбюро ЦК КП(б)У та Раднаркому УСРР листопада 1932 р. Дж.Мейс трактує їх такими, яких за рівнем цинізму й жорстокості годі шукати аналогів у світовій історії. „Це справжні документи геноциду, які не мають нічого спільного з економічною діяльністю”, - висновує він [23, с. 41].

Маховик процесу нищення вірмен у Османській імперії запущено також владою. 21 квітня 1915 р. таке рішення ухвалено її урядом. Невдовзі відповідні накази отримали воєнне відомство та ряд інших інститутів держави. В червні того ж року член молодотурецького „тріумвірату”, міністр внутрішніх справ Талаат-паша наказав органам державної влади розпочати депортацію вірмен [7, с. 284-285]. Тим самим їх убивство санкціоновано вищим державним керівництвом.

Законодавчий рівень злочину вбачаємо і в долі жертв нацизму. Завдяки встановленому на окупованих територіях нацистському „новому порядку” ромів і євреїв перетворено на людей „другого” ґатунку. Останніх повсюдно змушували носити ідентифікаційні знаки, позбавили не тільки громадянських прав, але й приневолили виконувати ті правила, що принижували їхню людську гідність. Йдеться, наприклад, про виконання заборони пересуватися тротуарами вулиць. Разом з тим директивами Берліну легалізовано політику тотального знищення євреїв. „Сама система права, - стверджує М.Беренбаум, - слугувала інструментом гноблення та смерті... [Згодом] антисемітизм виключення поступився місцем антисемітизму знищення” [3, с. 10-11].

Схожою в контексті законодавчого рівня геноцидів є доля іншої жертви нацизму – ромів. Спочатку розпочато їх реєстрацію та обмежено можливість кочування. Застосована стосовно них політика регламентації і обмежень змінилася після нападу

Німеччини на СРСР. У 1942 р. расові закони, що перегукувалися з тими, які на той час вже діяли в нацистській Німеччині, запроваджено в країнах Східної Європи [18, с. 11].

Правомірною, на нашу думку, є й констатація інституційного рівня злочинів проти людства. Так, завдання молодотурецького керівництва стосовно роззброєння вірмен реалізовано силами жандармерії [24, с. 49]. В зlodіяннях супроти них брали участь також армія, поліція, підрозділи т.зв. „Спеціальної організації”. Останні створено керівництвом правлячої в той час у Туреччині партії „Єдність і прогрес” для реалізації його стратегії в царині національної політики [2].

Інституційний рівень очевидний і в організації штучного голоду 1932-1933 рр. Він виявляється, наприклад, у діяльності продзагонів у кампанії хлібозаготівлі, залученні до терору супроти селянства роз’їзних судових сесій, органів прокуратури, державної безпеки, інших структур [8, с. 3]. З-поміж них – Робітничо-селянська інспекція, яка розшукувала „ворожі елементи” серед керівників державних органів і колгоспників, транспортні відділи ОДПУ СРСР, що відвідали регіони, де лютував голод від „зовнішнього світу”. Зауважимо, що для реалізації цієї мети війська і міліцію використано радянським керівництвом лише в УСРР та на Кубані, 75% населення якої – українці [22, с. 21].

Загальновідомо, що здійснюваний нацистами та їх союзниками геноцид відбувався завдяки безпосереднім діям різноманітних інститутів держави. Власне, після приходу Гітлера до влади остання виступила ініціатором, а згодом – і організатором такої політики. Спочатку вона відобразилася в законодавстві Німеччини (нюрнберзькі закони). Згодом держава реалізувала антилюдський план „остаточного вирішення єврейського питання”. Така ж трагічна доля спіткала ромів.

Завдання знищення ворогів рейху (комуністів та євреїв) було доручено Гітлером підрозділам СС, які відзначалися особливою відданістю ідеології НСДАП. Службовці останніх та нацистської служби безпеки (СД) – вояки тих мілітаризованих структур держави, які, залучаючи місцеву поліцію, стали безпосередніми вбивцями жертв.

В їх геноциді брали участь усі урядові структури. Ось як аргументує цей висновок П.Джонсон: „Гітлерова війна проти євреїв стала загальнонаціональним зусиллям... Хоча виконавцем Голокосту було СС, назагал цей злочин був усенациональним зусиллям, до якого втягувалися всі ієрархії німецького уряду, німецькі Збройні сили, промисловість і керівна партія” [10, с. 562]. З метою посилення своїх аргументів П.Джонсон солідаризується з висновком іншого західного вченого: „Співпраця цих ієрархій була настільки повною, що ми можемо, не боячись помилки, говорити про їх злиття в єдину машинерію нищення” [10, с. 562].

Вище перелічені тотожні елементи не вичерпують паралелізмів у геноцидах першої половини ХХ ст. Ще одна їх спільність – застосування правил „економії в час реалізації насилья, що спонукає смерть” [5, с. 9]. Цим словосполученням окремі вчені називають такі заходи, які здійснюються організаторами злочинів з метою концентрації жертв та мінімізації їх імовірного опору [5, с. 9-10].

Емпірика зlodіянь дозволяє підтвердити цю гіпотезу. Процес концентрації жертв шляхом їх депортації відбувався у випадку з вірменами, євреями, ромами. Лише на території Франції нацистами утворено одинадцять концентраційних таборів для останніх. Саме насильне переміщення ромів з Німеччини стало відправним пунктом у їх геноциді в масштабі окупованої нацистами Європи. Рішення про

втілення такої політики ухвалено їх вищим керівництвом невдовзі після початку Другої світової війни. Протягом наступного року з Німеччини в Польщу вивезено 2,8 тис. циган [12, с. 43, 47]. Серед тих, кого нацистським керівництвом наказано направляти до „фабрик смерті”, - циганські метиси, роми та інші групи.

Концентрація жертв нацизму відбувалася повсюдно: згідно даних, якими оперує П.Джонсон, на окупованих рейхом та його союзниками територіях утворено 1634 концентраційні табори [10, с. 561]. „Усі вони, - стверджує вчений, - були, по суті, таборами смерті, де величезні маси євреїв гинули від голоду та непосильної праці чи їх убивали за дрібничкові порушення, а то й просто так, без причини...” [10, с. 561-562].

У цьому ж контексті – зосередження жертв на локальному просторі – слід розглядати й утворення таборів примусової праці та гетто (серед тих з останніх, які створено на теренах окупованої України, найбільшим було львівське, де сконцентровано 136 тис. євреїв). Адже ті, кому вдалося вижити в умовах неймовірних фізичних поневірянь згодом ставали мішенню катів. Знесилені, часто-густо деморалізованих внаслідок систематичного знущання, їх розстрілювали неподалік місць, де функціонували ці анклавів наруги над людиною та її гідністю.

Проблема зосередження жертв як складовий елемент механізму народобивства усвідомлюється особливо чітко й тоді, коли йдеться про їх екстермінацію в тих місцях, де геноцид реалізовувався шляхом використання новітніх технологій убивства. Приречених на загибель зосереджували здебільшого поблизу залізниць, якими їх транспортували до „фабрик смерті”. Так, скажімо, в Белжечі, Собіборі та Треблінці вбито не тільки євреїв Польщі, а й депортованих з Австрії, Німеччини та Чехословаччини [1, с. 34]. В травні 1944 р. у Дахау, Освенцимі та інші стаціонарні центри знищення депортовано понад 112 тис. євреїв Закарпаття [21, с. 133].

Вони, як і роми, не були першими серед жертв геноцидів ХХ ст., у процесі вбивства яких використано насильне переміщення. Спочатку гірка доля підневільного вислання спіткала вірмен. У спогадах американського посла в Туреччині Г.Моргентау, що побачили світ 1918 р., з цього приводу стверджується: „Істинною метою депортації було пограбування й знищення; це справді є новим методом різанини (саме таким терміном означували в той час крайню форму національних конфліктів – М.Г.). Коли турецькі власті віддавали наказ про ці вислання, вони фактично виносили смертний вирок цілій нації. Вони це чудово усвідомлювали...” [6, с. 546].

Процес концентрації жертв прочитується і в страхітливій сюжетній лінії Голодомору. На тлі інших геноцидів (здійснення цілеспрямованих акцій, спрямованих на зосередження жертв), у подіях 1932-1933 рр. бачимо своєрідний ефект дзеркального відображення. Адже держава зробила все від неї можливе, щоб запобігти виїзду селян з тих територій, де вижити вже було неможливо. З цього стає зрозумілим, що в такий спосіб реалізовано ту ж політику концентрації, яку використано в Османській імперії, Німеччині та на окупованих нею і її союзниками територіях. Відмінність практики зосередження, яку застосовано державами, що здійснювали геноцид, полягає в тому, що чимало євреїв і ромів звозили до „фабрик смерті”, а українських селян навпаки – обмежено в пересуванні.

Дослідники Голодомору однак не втрачають з виду, що радянська влада здійснювала задля цього відповідні заходи. Ізоляцію жертв у регіонах, де вже лютував голод, реалізовано в час активізації їхніх спроб рятувати свої життя. Сталін і його поплічники оцінили цю вимушену міграцію такою, що інспірована внутрішніми і

зовнішніми ворогами СРСР. 22 січня 1933 р. державним органам, Державному політичному управлінню (ДПУ) УСРР і Північного Кавказу надіслано директиву з Москви щодо вжиття заходів з метою призупинення міграційних процесів селян. „Відтак, - стверджує О.Стасюк, - на українсько-російських та українсько-білоруських кордонах, на залізницях – скрізь пантрували органи ДПУ, які завертали селян назад. А тих, кому вдалося проникнути далі, затримували на вокзалах, мотивуючи тим, що вони, мовляв, розносять по місту бруд і хвороби” [25, с. 106].

Про активність здійснюваних владою заходів промовисто свідчать статистичні дані: лише на залізницях УСРР упродовж 23 січня – 2 лютого 1933 р. затримано і профільровано майже 17 тис. чоловік. Понад 15 тис. з них повернуто на місця постійного проживання. Ще 1610 осіб заарештовано і передано органам ДПУ. Більше 8 тис. чоловік повернуто в Україну з Центрально-Чорноземної області [25, с. 498-499].

Гіпотезу про свідому ізоляцію населення в тих регіонах, де в 1932-1933 рр. у селян вилучено харчові припаси, підтверджує запроваджена владою практика занесення сіл, що не виконали планів хлібозаготівлі, до т.зв. „чорних списків”. Потрапляння до них того чи іншого села/району супроводжувалося розгортанням низки економічних санкцій і репресивних заходів. Серед перших – припинення доставки будь-яких товарів, у т.ч. і харчів із міст, призупинення будь-якої форми торгівлі: не тільки державної й кооперативної, але й заборона економічних контактів поміж колгоспниками й одноосібниками тощо. Це, спільно з обмеженням у пересуванні, означало цілеспрямоване замикання жертв на тих територіях, де шансів урятуватися від наглої смерті від голоду не було.

До певної міри схожу практику вбачаємо в концентрації жертв нацизму в гетто. Це – локальні території, котрі призначалися для їх примусового утримання. Про життя в них, де євреї і роми поневірялися від голоду і хвороб, написано чимало. Промовисто, що саме в гетто і таборах (переважно в румунській зоні окупації) позбавлено життя 5% жертв Голокосту в Україні [19, с. 85].

Голод як причина загибелі простежується і в час масової загибелі вірмен у 1915 р. Очевидці їх трагедії засвідчували, що їм не давали їжі та води навіть тоді, коли їх було вдосталь [24, с. 53].

Німецькі соціологи першої половини 1940-х рр. визначали смерть від недоїдання, неможливості отримати необхідні для виживання засоби як т.зв. пасивне насильство [3, с. 7]. Цей евфемізм приховує фактор навмисності такої політики. Голодомор з вражаючим трагізмом і контрастністю засвідчує, що цілеспрямоване вилучення їжі, штучно організований голод є тим злочинним механізмом, який призводить до масової загибелі людей. Їх убито внаслідок свідомого створення таких умов, які несумісні із життям. Цей компонент злочину проти людства визначений Конвенцією ООН „Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього”. Про його застосування до українського народу в 1933 р. свідчить і той ганебний факт, що держава не надала допомоги жертвам, а її керівники замовчували Голодомор на міжнародній арені. Де-факто аналогічний висновок правомірний і стосовно долі вірмен у Османській імперії: „відмова молодотурків від міжнародної допомоги засланням, - стверджує М.Неймарк, - була ще одним підтвердженням того, що вірмени були приречені на смерть” [24, с. 55].

Стратегія убивць, які керуються принципом економії сил у час здійснення насилля, що спонукає смерть, передбачає не тільки концентрацію переслідуваних, але й, що не менш важливо, мінімізацію їхнього опору [5, с. 9-10]. Це завдання

реалізовувалося в різний спосіб. Зокрема, завдяки деморалізації приречених на загибель, нейтралізації їхніх політичних і/чи громадських діячів. Власне остання слугувала дієвим превентивним заходом, який запобігав активній боротьбі більшості жертв за виживання. Зауважимо: це є промовистим свідченням наявності у організаторів убивства наміру й задуму злочину. Останній у контексті економії сил полягає в тому, що ліквідація тих, хто до часу геноциду групи здійснював у ній лідерство чи потенційно був здатний виконувати цю функцію, - це важливий захід, спрямований на унеможливлення мобілізації жертв.

Геноциди першої половини ХХ ст. свідчать, що знищення політичних лідерів відбувалося в різний час. У випадку з жертвами нацизму й молодотурків – безпосередньо тоді, коли здійснено злочини проти людства, на їх початкових етапах. Стосовно ж Голодомору, то нейтралізацію відомих громадських і політичних діячів українства виконано, сказати б, завчасно. Така постановка питання правомірна навіть у тому випадку, якщо погоджуватися з гіпотезою, за якою голод став неочікуваним для керівництва СРСР наслідком його соціально-економічних експериментів. Вона має право на існування хоча б тому, що в час розгортання репресій представників української культури їх жертвами стали й ті її численні представники, які в 1917-1920 рр. співпрацювали з національними урядами та політичними партіями, що не сповідували ідеології комунізму [27, с. 512]. Серед 45 підсудних у процесі над „Спілкою визволення України” (березень – квітень 1930 р.) – заступник голови Центральної Ради і лідер Української партії соціалістів-федералістів С.Єфремов, прем’єр-міністр Української Народної Республіки (УНР), колишній член центрального комітету Української соціал-демократичної партії В.Чеховський, член Центральної Ради, міністр закордонних справ УНР А.Ніковський [20, с. 271-272]. Одночасно розгорнуто наступ на Українську автокефальну православну церкву. Її митрополита М.Борещького, десятки єпископів і значну кількість священників заслано до трудових таборів. Репресії в Україні виявилися настільки масштабними й всеохоплюючими, що стали найпотужнішими з-поміж тих, які на початку 1930-х рр. здійснено в різних республіках, що входили до складу радянської держави [27, с. 513-516].

Ефект деморалізації жертв, запобігання опору у випадку з вірменами та євреями почасти досягався схожими методами. Невдовзі після того, як Порто санкціонувала депортацію, у Константинополі заарештовано 600 вірменських інтелігентів. Хоча їх „лише” силоміць вивезено в глибинні райони Анатолії, пережити 1915 рік пощастило тільки десятком з них [7, с. 284-286]. Стосовно ж євреїв, то типовою можна вважати ліквідацію їх політичної та культурної еліти в перші ж дні німецько-фашистської окупації. Так було, наприклад, у Львові, де в ніч з 3 на 4 липня 1941 р. заарештовано й розстріляно викладачів місцевих вищих навчальних закладів. Невдовзі така ж доля спіткала колишніх депутатів польського сейму, багатьох керівників єврейських громадських організацій, активістів львівської юдейської релігійної общини [30, с. 116].

На тлі такої практики вирізняється один з методів економії сил убивць у Османській імперії, якої досягнуто шляхом призову вірмен віком від 18 до 60 років на військову службу. Нерідкими були випадки, коли їх, звинувативши в зраді й саботажі, обеззброювали, депортували та вбивали. Проте в будь-якому випадку промовисто, що злочинства проти вірмен відбувалися тоді, коли значна частина їхніх чоловіків, які були здатні чинити опір, перебували далеко від своїх родин [6, с. 11-12].

Особливості механізмів мінімізації опору простежуються і у випадку з жертвами нацизму. Так, наприклад, нерідко ромів, яких спрямовували залізницями до „фабрик смерті”, вводили в оману інформацією про переселення в Польщу [12, с. 62]. Схожа тактика застосовувалася й щодо євреїв. Чимало з них повірили оголошенням влади про переселення. Не розгледівши в них обману, вони добровільно з’являлися у встановлені окупантами місця збору, звідки під конвоєм убивць відправлялися до заздалегідь підготованих ними місць екзекуцій. Часто-густо поведінку євреїв окупаційна влада коригувала й у інший спосіб. Зокрема, завдяки використанню системи заручництва.

Отже, у системі заходів організації геноцидів першої половини ХХ ст. помітну роль відіграла дегуманізація і деперсоніфікація жертв, штучне фабрикування ініціаторами злочинів проти людства негативних стереотипів щодо них. Це, як і втілювана державою дискримінація „ворогів”, котра передувала актам безпосереднього фізичного знищення, призвичаювала убивць і спостерігачів до атмосфери насильства.

У злочинах проти людяності, які відбулися в 1915-1945 рр., простежується інституційний і законодавчий рівні. Спільними елементами реалізації цих масових актів народовбивства є концентрація жертв і мінімізація потенціалу їхнього опору. Відтак застосування принципу економії сил у час здійснення насильства – це не тільки підготовчі дії на шляху організації геноциду, але й важлива фаза його безпосередньої реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Арад І. Холокауст. Катастрофа європейського єврейства (1933-1945). Сборник статей. – Ієрусалим, 1990.
2. Барсегов Ю. Геноцид армян – преступление против человечества (о правомерности термина и юридической квалификации). – Режим доступу: <http://www.armenianhouse.org/barsegov/genocide-ru/crime.html>
3. Беренбаум М. Хвилююча історія Голокосту // Катастрофа європейського єврейства під час Другої світової війни. Рефлексії на межі століть. Збірник наукових праць. – К., 2000. – С. 6-18.
4. Бессонов Н. Об использовании терминов «Пораймос» и «Холокост» в значении «геноцид цыган» // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2007. - №1 (2). – С. 71-82.
5. Ваакн Дадрян. Геноцид армян: содержание преступления. – Ереван, Наапет, 2005.
6. Геноцид армян в Османской империи: Сборник документов и материалов / Под ред. М.Г.Нерсисяна. – 2-е, доп. изд. – Ереван, 1982.
7. Геноцид и массовые репрессии: Истребление по национальным и религиозным мотивам / Подгот. текста Т.И.Ревако, Н.В.Трус. – Мн., 1996.
8. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р.Я.Піріг. – К., 1990.
9. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – К., 2004.
10. Джонсон П. Історія євреїв / Пер. з англ. – К., 2000.
11. Захаров Є. Чи можна кваліфікувати Голодомор 1932-1933 років в Україні та на Кубані як геноцид? / Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2008.
12. Кенрик Д., Паксон Г. Цыгане под свастикой / Пер. с англ. – М., 2001.

13. Кинросс Л. Расцвет и упадок Османской империи / Пер. с англ. – М., 1999.
14. Кирпиченко А. Неизвестный геноцид. – Режим доступа: <http://www.historica.ru/index.php?act>
15. Клокова Г.В. История Холокоста на территории СССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). Пособие для учителя. – М., 1995.
16. Кульчицкий С.В. Голодомор 1932-1933 рр.: механізми сталінського терору // Український історичний журнал. – 2007. - №4. – С. 4-26.
17. Кульчицкий С.В. Голод 1932-33 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час, 2008.
18. Кроу Д.М. Історія циган Східної Європи та Росії / Пер. з англ. – К., 2003.
19. Круглов А. Трагедия украинского еврейства. 1941-1944 // Євреї України та держава Ізраїль. – К., 1998. – С. 82-85.
20. Кугутяк М. Голодомор 1932-1933-го років на Наддніпрянщині та Західна Україна // Україна Соборна: Зб. наук. статей. – К., 2004. – Вип. 1. – С. 270-287.
21. Левітас Ф. Євреї України в роки другої світової війни. – К., 1997.
22. Махун С. Национальная память на «черной доске» // Зеркало недели. – 2004. - №44. – С. 21.
23. Мейс Дж. Політичні причини голодомору в Україні (1932-1933 рр.) // Український історичний журнал. – 1995. - №1. – С. 34-48.
24. Неймарк, Норман М. Пламя ненависти: этнические чистки в Европе XX века. – СПб., 2005.
25. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ – НКВД. – К., 2007.
26. Сербин Р. Український голод 1932-1933 років у світлі конвенції ООН про геноцид // Сучасність. – 2006. - №11-12. – С. 61-66.
27. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. 3-тє вид., переробл. і доп. – К., 1993.
28. Тодоров Ц. Обличчям до екстремі / Пер. з фр. – Львів, 2000.
29. Трайнин А.Н. Борьба прогрессивных сил против уничтожения национальных групп и рас (Конференция в Нью-Йорке по борьбе с геноцидом). Стенограмма публичной лекции, прочитанной в Центральном лектории Общества в Москве. – М., 1948.
30. Хонигсман Я. Катастрофа еврейства Западной Украины. – Львов, 1998.
31. Щоденник Львівського гетто. Спогади рабина Давида Кахане / Упорядн. Ж.Ковба. – К.: Дух і Літера, 2003.

УДК: 323.1:316.48

Черний А.Л.

ПРОБЛЕМИ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

У пропонованій статті аналізуються деякі аспекти нинішнього стану типологізації етнополітичних конфліктів, зроблена спроба окреслити авторський варіант розуміння даної проблеми, враховуючи колізії нинішньої глобальної кризи.

Наукове видання

ПАНОРАМА ПОЛІТОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ

НАУКОВИЙ ВІСНИК РДГУ

Відповідальний за випуск – *Шеретюк В. М.*
Відповідальний редактор – *Черній А. Л.*
Комп'ютерна верстка та макет – *Третьяк О.Ю.*

УДК 32
ББК 66.0
П 16

Панорама політологічних студій:
науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. –
Вип. 3. – Рівне: РДГУ, 2009. – 198 с.

**Видання здійснено за фінансової підтримки
ДЗЕЦЬКА Олега Вікторовича**

Підписано до друку 22.05.2009 р. Формат 60х84 1/16.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний.
Друк ізографічний. Умовн. друк. арк. 14,5.
Наклад 120 прим. Зам. №93/1.

Адреса редакції: кафедра політичних наук, Рівненський державний гуманітарний
університет, вул. Остафова, 29, м. Рівне, 33027.

Віддруковано засобами оперативної поліграфії
редакційно-видавничого відділу
Рівненського державного гуманітарного університету